

Abstract

RhetoricaScandinavica, ISBN 1397-0534

No 54, 2010, pp. 49--66

Publisher: Retorikförlaget AB

Author Elisabeth Hoff-Clausen, Aarhus University.

Title "Rhetorical Agency: An Attribution Based on Trust"
[Retorisk handlekraft hviler på tillid].

Abstract Trust is not just a result of rhetorical action but a precondition for it. While perhaps obvious, this is seldom made explicit in rhetorical theory. In this paper, therefore, I examine the relations between trust and rhetorical agency and argue that attributions of rhetorical agency are based on trust in others, in oneself and in the systems and institutions we share with those with whom we interact. This exacerbates rhetorical challenges during crises of trust. In situations where the warranty of trust is questioned we tend to safeguard ourselves sooner than reach out to one another. This affects the performance, meaning and force of the rhetorical utterances we make.

Keywords rhetorical agency, trust, pistis, crisis of trust.

*Elisabeth Hoff-Clausen er post.doc., ph.d. i retorik, ved
Center for virksomhedskommunikation, ASB, Aarhus
Universitet.
E-mail: ehc@asb.dk*

Elisabeth Hoff-Clausen:

Retorisk handlekraft hviler på tillid

Tillid er et underbelyst begreb i retorisk teori til trods for, at indbyrdes tillid faktisk er en forudsætning for retorik. I denne artikel ses på forholdet mellem tillid og retorisk handlekraft, og det fremføres, at retorisk handlekraft tilskrives i tillid til andre, selvet og samfundets institutioner. I tillidskriser er de retoriske udfordringer derfor også betydelige. Når tilliden svigter, beskytter vi os selv snarere end at komme hinanden i møde, og det påvirker de retoriske ytringers udformning, mening og kraft til at virke.

I samfundsvidenskaberne er tillid blevet et centralt begreb de seneste årtier. Det skyldes, at tillid til medborgere og de fælles institutioner har vist sig at være en helt afgørende faktor for, om et samfund er økonomisk, kulturelt og politisk velfungerende og har forholdsvis sunde og lykkelige borgere. Eksempelvis har politologen Robert Putnam betonet vigtigheden af tillid som en del af den sociale kapital, der får demokratier til at fungere.¹ Økonomen Francis Fukuyama har karakteriseret tillid som det ”smøremiddel”, der får ethvert samarbejde til at glide lettere og nedsætter udgifterne til kontrol og monitorering i et samfund.² Og sociologen Niklas Luhmann har betegnet tillid som en social mekanisme, der reducerer kompleksitet og dermed tillader psykologiske og sociale systemer at fungere i nutidens meget komplekse samfund.³ Det er blot nogle få af de prominente forskere, der har foku-

- 1 Robert Putnam. *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. (New York: Simon & Schuster Paperbacks, 2000).
- 2 Francis Fukuyama. *Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. (London: Hamish Hamilton, 2005).
- 3 Niklas Luhmann. *Tillid – en mekanisme til reduktion af social kompleksitet*. Oversat af N. Mortensen. (København: Hans Reitzels Forlag, 1999).

seret på betydningen af tillid i samfundet.

Inden for retorikvidenskaben forholder det sig anderledes, hvad angår opmærksomheden på tillid. På den ene side kan man sige, at hele den retorikfaglige tradition på sin vis handler om forholdet mellem tillid og tale. Det gør Jørgen Fafner klart, når han i sin fagdefinerende artikel ”Retorikkens brændpunkt” oversætter *pistis* ”det som Cicero kalder *fides*, og som for ham var retorikkens kernepunkt” ikke til bevismiddel eller blot troværdighed, men til ”tro, tiltro, tillid, troværdighed”.⁴ Tillid er hos Fafner ikke kun et muligt resultat af retorisk praksis: ”Pistis er ... en troværdighedsramme, på én gang *forudsætning* for og resultat af *peitho*, af den retoriske aktivitet”.⁵ Fafner understreger dermed, at retorik ikke blot kan skabe, præge og vedligeholde tillid, men faktisk ikke kan komme i stand, uden at der i forvejen findes et vist mål af tillid.

På den anden side forekommer det småt med den eksplicite interesse for tillid som teoretisk begreb. Retorikere studerer og reflekterer hovedsagelig over begreber, som har en stor familielighed med tillid, fx *ethos*, *persuasio* og *pistis*, hvor *pistis* oftest oversættes til de bevismidler, som kan skabe en opfattelse af troværdighed.⁶ Som socialfilosof Trudy Govier påpeger, er tillid da også for langt de fleste mennesker et fænomen, hvis store betydning i vores liv og hverdag vi sjældent tænker eksplicit over. Men det er, hvad man må gøre, hvis man vil forstå den betydelige rolle, som tillid spiller i sociale sammenhænge, mener Govier: man må *eksplicitere* det, som vi oftest lader være underforstået.⁷

Artiklens sigte og opbygning

I denne artikel prøver jeg at eksplicitere og uddybe den sammenhæng mellem tillid og retorik, som Jørgen Fafner havde øje for i den klassiske tradition, men som retorikere oftest lader være underforstået. At tillid ikke blot kan være et resultat af retorisk aktivitet, men også er en forudsætning for selvsamme, er en indsigt, der fortjener fornyet interesse og uddybning. Det gør den, fordi yderligere indsigt i den sammenhæng har et stort forklaringspotentiale i forhold til aktuelle problemstillinger i retorisk praksis og teori.

I forhold til retorisk *praksis* står vi i disse år over for en omsiggribende krisekommunikation om alt fra naturkatastrofer og den globale økonomiske situation til politikeres kærlighedsaffærer og Muhammed-tegninger. Det er situationer af ustabilitet, der ofte indebærer usikkerhed, svigtende tillid og endda mistillid i varierende grader. En øget forståelse for, hvordan retorik faktisk hviler på tillid og derfor van-

4 Jørgen Fafner. ”Retorikkens Brændpunkt”, *Rhetorica Scandinavica* 1 (1997), 10.

5 Ibid, 11 (min kursivering).

6 Denne gængse oversættelse af *pistis* kan være et resultat af den stærke aristoteliske arv i moderne retorik, da Aristoteles i sin *Retorik* som bekendt bruger termen *pistis* i flertal, *pisteis*, om de berømte bevismidler, som publikums tilslutning kan opnås gennem: *logos*, *ethos*, *pathos*. At *pistis* hovedsagelig oversættes til bevismidler, hvis begrebet tages i betragtning, fremgår fx af moderne retoriske opslagsværker – se fx Teresa Enos *Encyclopedia of Rhetoric and Composition*, Thomas O. Sloanes *Encyclopedia of Rhetoric*, James Jasinskis *Sourcebook on Rhetoric* og Tormod Eides *Retorisk leksikon*.

7 Trudy Govier. *Dilemmas of Trust*. (Montreal & Kingston: McGill-Queen’s University Press, 1998), 5.

skelliggøres betragteligt i mange kriser, kan være med til at belyse de retoriske udfordringer især i tillidskriser og understrege vigtigheden af at genopbygge tillid, hvor den måtte være gået tabt. Jeg vender tilbage til dette mod artiklens slutning.

I forhold til retorisk *teori*, som jeg vil fokusere på her i artiklen, står retorikforskere i en situation, som ligefrem er blevet kaldt en krise for retorikfaget, om end i anførelsestegn: nemlig ”agency-krisen”.⁸ Hvor den humanistiske tradition, og herunder klassisk og moderne retorik, har sat mennesket – og dets evne til at præge sin verden, menneskets *agency* – i centrum, har posthumanistiske tænkere fra Marx og Nietzsche til Foucault og Baudrillard decentreret mennesket: den enkelte og dennes vilje, bevidsthed og kunnen er blot et resultat af de strukturer og systemer, han eller hun lever under, og som reelt styrer samfundsudviklingen. Retorisk *agency*, der kan oversættes til blandt andet handlekraft, handlemulighed eller talerposition⁹, er således et fænomen og et begreb, som mange retorikere arbejder på at komme overens med i både forskning og undervisning. Som jeg vil argumentere for, hviler retorisk *agency* på tillid – tillid til andre, til selvet og til samfundets institutioner. Denne indsigt kaster blandt andet lys over mulige barrierer for retorisk deltagelse og indflydelse i offentlighederne og danner generelt set grundlag for at decentrere retoren i retorisk tænkning med afsæt i det klassiske begreb om *pistis*.

Som led i udviklingen af mit argument om, at retorisk handlekraft tilskrives i tillid, ser jeg først på tillid som teoretisk begreb, hvor jeg fokuserer på socialfilosofiske og samfundsfaglige perspektiver. Jeg diskuterer dernæst, hvad tillid betyder for kapaciteten til at udvirke sociale ændringer ved hjælp af symboler, den retoriske handlekraft eller *agency*. Afslutningsvis ser jeg på, hvordan sammenhængen mellem retorisk *agency* og indbyrdes tillid bliver særligt tydelig i situationer og kriser. Her svækkes den retoriske handlekraft i og med, at der sættes spørgsmålstejn ved grundlaget for tillid mellem de involverede parter.

Tillid lader os handle i sociale situationer

Hvad er tillid teoretisk set? Begrebsmæssigt forbindes tillid gerne med uvished og risiko.¹⁰ Tillid er relevant i situationer, der indebærer en eller anden form for risiko for os – en risiko der er relateret til andre menneskers principielle selvbestemmelseret og handlekraft. Der kan fx være tale om situationer hvor vi betror andre følsomme oplysninger, penge eller vores børn. Vi kan ikke være sikre på, hvad de vil gøre med dem, eftersom de i deres relation til os er frie mennesker, hvis fremtidige handlinger vi ikke kender og ikke kan kontrollere. Men hvis vi har tillid til dem, vil

8 Joshua Gunn og Dana Cloud. ”Agentic Orientation as Magic Voluntarism”, *Communication Theory* 20 (2010), 52.

9 Elisabeth Hoff-Clausen, Christine Isager og Lisa S. Villadsen. ”Retorisk *agency* – hvad skaber retorikken?”, *Rhetorica Scandinavica* 33, 2005, 57.

10 Se fx Niklas Luhmann. *Tillid – en mekanisme til reduktion af social kompleksitet*; Trudy Govier. *Social Trust and Human Communities* (Montreal & Kingston: McGill-Queen’s University Press, 1997); Claus Offe. ”How Can We Trust Our Fellow Citizens”, i: *Democracy & Trust*. Red. Mark Warren (Cambridge: Cambridge University Press, 1999); Gerard Hauser og Chantal Benoit-Barne. ”Reflections on Rhetoric, Deliberative Democracy, Civil Society, and Trust”, *Rhetoric & Public Affairs* 5, 2 (2002).

risikoen i situationen synes mindre, og vi vil ofte være villige til at løbe den. Som Niklas Luhmann beskriver det, reducerer tillid kompleksiteten i sociale situationer, for når vi har tillid til de involverede personer eller sociale systemer, behøver vi ikke at forholde os til alle de mulige fremtidsscenerier, der kunne eksistere. Ud fra vores opfattelse af den person eller det sociale system, der næres tillid til, begrænser mulighederne sig med hensyn til, hvad det er sandsynligt, at der vil kunne indtræffe. I mindre – og mindre komplekse – samfund hviler tillid i vid udstrækning på fortrolighed med andre mennesker og deres adfærd, og vi har et solidt erfaringsmæssigt grundlag, både kognitivt og følelsesmæssigt, for at udvikle tillid til dem. I den vestlige verdens omfattende og komplekse samfund er vi imidlertid ofte ikke på forhånd bekendt med dem, der fx behandler vores sag, forarbejder vores fødevarer eller styrer flytrafikken, når vi rejser. Det betyder ifølge Luhmann, at andres selvfremsstilling betyder stadig mere som grundlag for tillid, og at vores tillid til andre i høj grad hviler på tillid til de systemer, de er en del af, og de procedurer, der er etableret på deres område.^{11 12}

Tillid til andre mennesker og til systemer, uanset om den baserer sig på adfærd iagttaget over lang tid eller blot selvfremsstillingen i en særlig situation, tillader os altså at handle i de mange situationer, hvor vi ikke har fuld vished eller nogen form for sikkerhed, hvad angår andres måder at handle.

Forventninger om at ”det rigtige” gøres

Når vi har tillid til andre i bestemte situationer, er det ikke nødvendigvis specificeret, hvad det er, som vi forventer, at andre gør eller ikke gør. Men vi forventer, at de gør ”hvad der er rigtigt eller passende” i situationen, og i den forstand kan tillid have en ”åben og uafgrænset karakter”, ifølge Trudy Govier.¹³ Essensen af tillid er med Goviers formulering:

an attitude of positive expectation about other people, a sense that they are basically well intentioned and unlikely to harm us. To trust people is to expect that they will act well, that they will take our interests into account and not harm us.¹⁴

Tillid kan altså ses som en indstilling bestående af *positive sociale forventninger* om, at andre vil gøre det, vi forstår som det passende og gode i bestemte situationer. Hvad den enkelte regner for passende og godt, knytter sig naturligvis til både den situationelle og den socio-kulturelle kontekst. Som sociologerne J. David Lewis og Andrew Weigert understreger, er tillid da heller ikke et enkelt begreb, og alt for ofte reduceres begrebet for at blive operationaliseret til givne undersøgelser, fx ved i

11 Niklas Luhmann. *Tillid – en mekanisme til reduktion af social kompleksitet*.

12 Tager man afsæt i en radikal posthumanistisk tankegang om, at mennesker ikke har nogen autonomi eller handledygtighed, bliver tillid endog udelukkende et spørgsmål om tillid til de systemer, som den enkeltes handlinger nu og i fremtiden ses som et produkt af.

13 Trudy Govier. *Social Trust and Human Communities*, 128.

14 Trudy Govier. *Dilemmas of Trust*, 6 .

socialpsykologiske forsøg at blive sat lig viljen til at samarbejde. Men tillid bør anskues analytisk som et multi-facetteret begreb, der bygger på dels en kognitiv dels en følelsesmæssig dimension, og som dertil kan omsættes i en adfærdsmæssig dimension. Forskellige relationer kan være domineret af enten den kognitive eller følelsesmæssige dimension, men begge dimensioner er altid til stede i tillidsrelationer, for uden den kognitive dimension er der ikke tale om tillid, men blind tro, og uden den følelsesmæssige dimension er der heller ikke tale om tillid, men om rationel kalkulering.¹⁵

Tillid er desuden ikke et simpelt spørgsmål om enten/eller: om man stoler på nogen eller ej. Tillid findes i mange grader og kan være mere eller mindre specifikt rettet mod bestemte kompetencer og kvaliteter i særlige kontekster. Vi kan fx have dyb tillid til vores ægtefælle, som typisk også betyder, at vi stoler på ham eller hende på tværs af mange sociale situationer. Og selv om vi har tillid til den mekaniker, der reparerer vores bil, er den mindre dyb og vil typisk rette sig specifikt mod dennes evner i den situation, hvor vi skal have fikset vores køretøj. Lewis og Weigert påpeger, at jo mere en tillidsrelation er domineret af den følelsesmæssige dimension, som fx forholdet til vores ægtefælle er, jo hårdere et slag er det, når tilliden svigtes. Men i og med at alle former for tillid har en følelsesmæssig dimension, er tillidssvigt altid noget, der involverer mange følelser.¹⁶

Tillidssvigt koster dyrt

Tillidssvigt er en alvorlig sag for såvel individ som samfund. Psykologisk og følelsesmæssigt har mistillid tendens til at sive fra kontekst til kontekst,¹⁷ og vi drager slutninger om andres troværdighed pr. analogi, og altså fra de mennesker og institutioner, som vi har erfaringer med, til dem, vi endnu ikke kender.¹⁸ Filosofen Sissela Bok argumenterer således for, at enhver løgn, også i privat regi, kan betragtes som en trussel mod samfundet. Generel tillid er nemlig essentiel for enhver social orden, og løgne, der truer tillid, truer også samfundet, hvis institutioner hviler på tillid.¹⁹ I den bedste af alle verdener er tillid derfor altid velbegrundet og berettiget, så ingen udsættes for følgerne af tillidssvigt, og tillid ikke begynder at vende sig til generel mistillid. Ligesom socialfilosofien har samfundsforskningen understreget, at tillid er yderst vigtig for et samfund. Det gælder især den generelle tillid, vi nærer til vores medmennesker, også kaldet social tillid. *Social tillid* adskiller sig fra den personligt rettede tillid, der retter sig mod mennesker, vi kender indgående, og fra institutionel tillid, der retter sig mod institutioner i samfundet som fx demokratiet, retssystemet og den frie presse. Det er især niveauet af social tillid, der er meget væsentligt for,

15 J. David Lewis og Andrew Weigert. "Trust as a Social Reality", *Social Forces* 63, 4 (1985), 967-985.

16 Ibid, 971.

17 Trudy Govier. *Dilemmas of Trust*, 147.

18 Se fx Niklas Luhmann. *Tillid – en mekanisme til reduktion af social kompleksitet* og Robert D. Putnam. *Bowling Alone*.

19 Sissela Bok. *Lying. Moral choice in public and private life*. (Hassocks: Harvester Press, 1978).

om et samfund er politisk, kulturelt og økonomisk velfungerende.

Tillid er socialt og kulturelt differentieret

Men tillid, også den sociale, hviler på erfaringer og oplevelser af troværdig selvfremsstilling og adfærd hos andre, både psykologiske og sociale systemer, og udsættes man for tillidssvigt, er det selvsagt ikke paranoia, men erfaringsbaseret skepsis, der kan gøre en mistænksom i mødet med andre.²⁰ Det er også én af forklaringerne på, at der i undersøgelser som fx *World Values Survey* kan spores social differentiering, hvad angår den sociale tillid i et samfund. Med Robert Putnams ord:

In virtually all societies "have-nots" are less trusting than "haves", probably because haves are treated by others with more honesty and respect. In America blacks express less social trust than whites, the financially distressed less than the financially comfortable, people in big cities less than small-town dwellers, and people who have been victims of a crime or been through a divorce less than those who haven't had these experiences. It is reasonable to assume that in each case these patterns reflect actual experience rather than different psychic predispositions to distrust.²¹

Den sociale differentiering begrundes desuden med, at dem, der har meget, bedre kan tåle at løbe en risiko, fordi de har ressourcer til at klare et tab, end dem, som har meget lidt og følgelig lider mere under et tab.²² De befolkningsgrupper, som generelt har mere tillid til andre, har tillige den fordel, at de i højere grad bliver mødt med tillid selv. Indstillinger af tillid og mistillid er tilbøjelige til at blive spejlet af dem, som de er rettet imod.²³

Inden for samfundsvidenskaberne tales der således også om, at der i visse lande er udviklet en stærk tillidskultur (som fx i Danmark) eller en udpræget mistillidskultur (fx i Brasilien). Det knyttes blandt andet til de enkelte landes historie, socio-økonomiske situation og uddannelsesniveau i befolkningen.²⁴ For Danmarks vedkommende peges der særligt på den historiske tradition for et blomstrende foreningsliv som en årsag til befolkningens sociale tillid.²⁵ Det er i frivillige foreninger og andre af civilsamfundets arenaer, at vi møder folk, der er forskellige fra os selv og erfarer, at vi kan stole på dem på trods af forskellene.²⁶ Gerard Hauser og Chantal Benoit-Barne påpeger, at interaktionen i civilsamfundets arenaer er retorisk af karakter. I fx foreningslivet erfarer medlemmerne forskelle mellem mennesker, men de bliver også bekendt med medierende lighedspunkter, som de må tage afsæt i, når

20 Robert D. Putnam. *Bowling Alone*.

21 Ibid, 138.

22 Claus Offe. "How can we trust our fellow citizens?", 53.

23 Niklas Luhmann. *Tillid – en mekanisme til reduktion af social kompleksitet*, 129-130.

24 Se fx Ronald Inglehart. "Trust, Well-Being and Democracy", i: *Democracy & Trust*. Red. Warren (Cambridge: Cambridge University Press, 1999); Gert T. Svendsen og Gunnar L. H. Svendsen. *Social kapital. En introduktion*. (København: Hans Reitzels Forlag, 2006).

25 Ibid.

26 Robert D. Putnam. *Bowling Alone*.

de skal argumentere over for de andre medlemmer som led i samarbejdet. Det gør dem bedre i stand til at vurdere risici og danne realistiske forventninger i sociale situationer.²⁷ Tillid er – som en indstilling præget af positive sociale forventninger, der reducerer den sociale kompleksitet i samfundet og gør det muligt at handle – således generelt set godt for individer og for et samfund, når den er velbegrundet vel at mærke. Og velbegrundet tillid fordrer reel troværdighed, hvis tilliden skal bestå på længere sigt og mere generelt inden for et fællesskab.

Retorisk *agency* tilskrives i tillid

Hvad betyder tillid for retorikken? Troværdighed og overbevisning er som nævnt de fænomener og begreber, som litteraturen om retorik fokuserer på i højere grad end tillid. Troværdighed og tillid er selvsagt tæt forbundne begreber, i og med at den tillid, man måtte nære til andre, blandt andet hviler på formodninger om deres troværdighed. Begreberne adskiller sig dog fra hinanden ved, at tillid er en indstilling af positive *forventninger* til andre menneskers handlen og retter sig mod fremtiden, mens troværdighed er en *kvalitet*, vi tillægges eller vurderer hos andre ud fra indtryk af fortidige handlinger og aktuel fremtræden. Fafner inkluderer – ligeom i teologien – begge begreber i sin oversættelse af *pistis* og understreger, at *pistis* er en ”troværdighedsramme” – både et resultat af og en *forudsætning* for retorisk aktivitet.²⁸ Retorik kan altså være med til at skabe, præge og vedligeholde tillid – blandt andet ved at forme vores indtryk af andres troværdighed og vores tilbøjelighed til at stole på andre. Men retorik kan heller ikke komme i stand uden, at der i forvejen findes et vist mål af tillid, som hviler blandt andet på oplevelser af troværdighed: Tillid – og det vil sige positive sociale forventninger, som er socialt og kulturelt differentierede inden for samfund – er en forudsætning for retorik. Det forhold kan forklares og uddybes, hvis man ser nærmere på tillidsbegrebet i relation til den igangværende retorikfaglige diskussion om retorisk *agency*. I grove træk handler *agency*-diskussionen netop om, hvorvidt og *på hvilket grundlag* retorik virker og kan gøre nogen forskel i samfundet. Jeg vil kort opridse, hvad jeg opfatter som diskussionens kernepunkt, før jeg knytter tillidsbegrebet til Carolyn R. Millers forståelse af retorisk *agency*.

På vej mod dialektiske opfattelser af retorisk *agency*

Som sagt er retorisk *agency* begrebsmæssigt omdrejningspunkt i, hvad nogle kalder en ”krise”, men som i et mere positivt lys kan forstås som en betydelig udviklingsproces i studiet af retorik. Den handlekraft, *agency*, som om muligt kan mobiliseres i et samfund, bør knyttes teoretisk og analytisk til processer, strukturer og systemer, som ligger ud over det enkelte menneske – og det er vel at mærke, hvis vi overhovedet kan tale om handlekraft som et faktisk og ikke bare et fiktivt fænomen. Det er

27 Gerard Hauser og Chantal Benoit-Barne. “Reflections on Rhetoric, Deliberative Democracy, Civil Society, and Trust”, 272.

28 Jørgen Fafner. ”Retorikkens Brændpunkt”, 10.

posthumanistiske tanker som disse, der udfordrer mange fagdiscipliner, og som særligt inden for det seneste årti har resulteret i en række markante udgivelser og retorikfaglig diskussion.²⁹ I et skarpt indlæg i diskussionen af retorisk agency introducerer Christian Lundberg og Joshua Gunn en ”Ouija-bræt”-metafor, der skal forstyrre, hvad de betragter som den i traditionen formodede sammenhæng mellem retorisk agent og retorisk agency.³⁰ Selvom vi måske kan konstatere, at paletten på brættet bevæger sig, når en gruppe mennesker hver med en finger på paletten påkalder en ånd, der formodes at stave sine svar ud fra brættets bogstaver, kan vi ikke uden videre konstatere, hvem eller hvad der forårsager denne bevægelse. Lundberg og Gunn understreger dermed, at selvom retorik kan have sociale effekter, bør de ikke uden videre tilskrives en retors indsats og strategiske udformning af talen, og de kan måske i det hele taget ikke tilskrives retorikken og brugen af symboler i situationen.

[W]e hope that our séance allegory – the spiritualist idiom of possession from without – helps to encourage a discourse counter to the hegemony of possessing agency. What happens to the conventional rhetorical account of agency if it starts out by presuming that the agency possesses the agent, as opposed to the agent possessing agency as an instrument or substance? Such a narrative refocuses our attention on the ways that the subject is an effect of structures, forces, and modes of enjoyment that might precede or produce it.³¹

Dels må vi altså forholde os skeptisk til forestillingen om et rationelt, autonomt og fuldt bevidst selv, dels må vi sætte spørgsmålstegn ved, hvad der kan afstedkomme retorisk handlekraft i en situation. Vi må, skriver Lundberg og Gunn i forlængelse af deres Ouija-bræt metafor, være åbne for muligheden af, ”at vi er mere påvirket, end vi ved af sprogets genfærd og andre gespenster”.³² Måske skal årsagen til handlekraft findes fx i den pågældende sprogbrugs institutionelle tilhørsforhold snarere end i de argumenter, der bringes i anvendelse.

Som Joshua Gunn og Dana Cloud påpeger, toner nogle retorikforskere i dag rent flag som posthumanister, andre synes at se bort fra posthumanistisk kritik og så vidt muligt blive ved traditionen, mens det ”mest populære og tilfredsstillende blandt retorikforskere” synes at være at arbejde imod, hvad Gunn og Cloud kalder en *dialektisk opfattelse* af retorisk agency. En dialektisk opfattelse anerkender de ydre strukturers indflydelse på den enkeltes tænkning, bevidsthed og handlen, samtidig med at den enkelte forstås som en, der kan formå at reflektere over og udfordre

29 For en introduktion til diskussionen på dansk, se fx Elisabeth Hoff-Clausen, Christine Isager og Lisa S. Villadsen. ”Retorisk agency – hvad skaber retorikken?”, *Rhetorica Scandinavica* 33, 2005, og for en oversigt over en række relevante indlæg i diskussionen se fx Joshua Gunn og Dana Cloud. ”Agentic Orientation as Magic Voluntarism”, *Communication Theory* 20 (2010).

30 Christian Lundberg og Joshua Gunn. ”Ouija Board, Are There Any Communications? Agency, Ontotheology, and the Death of the Humanist Subject, or, Continuing the ARS Conversation”, *RSQ* 35, 4 (2005).

31 Ibid, 97.

32 Ibid, 96 (i min oversættelse).

denne indflydelse.³³ Det er en sådan dialektisk opfattelse af retorisk agency, som en forståelse af forholdet mellem tillid og retorik kan bidrage til at udvikle, hvilket jeg uddyber i det følgende.

Agency er en social tilskrivning

Carolyn R. Miller imødekommer den posthumanistiske kritik uden at vige fra traditionen og den almindelige antagelse om, at retorik – og retorer – kan udvirke sociale ændringer. Hendes bud på en forståelse af agency-begrebet betegnes netop af Joshua Gunn og Dana Cloud som ”dialektisk” i den forstand, at det er en teori-dannelse om retorisk handlekraft, der anerkender vekselvirkningen mellem strukturerens magt og den enkeltes evne til at udfordre denne.³⁴ Miller tager udgangspunkt i retorikunderviseres modvillige reaktioner på tanken om automatiseret vurdering af taler:

By positing a machine as audience, automated assessment systems for both writing and speaking denaturalize rhetorical action, challenging and uncovering our intuitions about its necessary conditions.³⁵

Med afsæt i disse ”retoriske intuitioner” om, hvad der er nødvendige vilkår for retorisk handling, indkredser Miller en række karakteristika for retorisk agency: Agency må være at forstå som en *energi*, der knytter sig til selve *retorikudførelsen*, hvor en retor *interagerer* med et medieret eller tilstedeværende *publikum*, og en gensidig *tilskrivning af handledygtighed* finder sted. Miller definerer således retorisk handlekraft som en *retorikudførelsens kinetiske energi*, der kan opstå i mødet mellem en retor og et publikum.

If agency is a potential energy, it will be thought of as a possession or property of an agent (like a stationary stone), but if agency is a kinetic energy, it must be a property of the rhetorical event or performance itself.³⁶

Retorisk handlekraft er altså ikke en kapacitet, som den enkelte besidder forud for en begivenhed, og retorisk handlekraft er heller ikke en effekt, som følger af begivenheden. Retorisk handlekraft udspiller sig imellem disse to dimensioner og konstitueres ved en retorisk begivenhed i forholdet mellem de interagerende subjekter. Retorisk handlekraft manifesterer sig ifølge Miller, når parterne i en situation gensidigt tilskriver hinanden evnen til at handle. ”To produce kinetic energy, performance requires a relationship between two entities who will *attribute* agency to each other”, understreger Miller.³⁷ Det er denne tilskrevne handleevne, *agency*, som gør de personer, der er involveret, til retoriske agenter – det vil sige subjekter, som kan

33 Joshua Gunn og Dana Cloud. ”Agentic Orientation as Magic Voluntarism”, *Communication Theory* 20 (2010), 55.

34 Ibid, 55.

35 Carolyn R. Miller. ”What Can Automation Tell Us about Agency?”, *RSQ* 37, 2 (2007), 140.

36 Ibid, 147.

37 Ibid, 149.

bevirke sociale ændringer med deres brug af ord og symboler.

Agency-tilskrivning sker i tillid

Millers definition af agency som en gensidig tilskrivning giver et velegnet grundlag for at eksplicite, hvordan tillid er en forudsætning for retorik. Når vi tilskriver hinanden agency, så accepterer og konstituerer vi hinanden i situationen som retoriske agenter, betoner Miller. Vi konstituerer altså hinanden som agenter, der kan øve indflydelse og påvirkning på os selv og vores omgivelser. Vi giver hinanden *mandat til at handle* med mulige konsekvenser for os selv og indvirkning på vores liv.³⁸ Det er vi ikke tilbøjelige til at gøre, med mindre vi grundlæggende tror, at den anden vil handle passende og godt i interaktionen og ikke vil søge at skade os. Den gensidige tilskrivning af agency, som Miller betegner som konstituerende for retorikudførelsens kinetiske energi, er forudsat af, at de involverede subjekter har (eller man kunne sige: er strukturelt og situationelt positioneret til at have) *positive forventninger* til sig selv, til hinanden og til den institutionelle kontekst.

Retorisk aktivitet indebærer netop en række risici både i rollen som retor og som auditor, der gør det væsentligt at betragte tillid som en dimension af retorisk agency. Som tidligere nævnt er tillid begrebsmæssigt tæt forbundet med uvished og risiko. Jean Goodwin beskriver, hvordan rollen som retor er forbundet med en umiddelbar risiko: man skiller sig ud og gør sig sårbar ved at ytre sig. Det kan ikke mindst have psykologiske og sociale konsekvenser således at udsætte sig selv for andres respons og kritik.³⁹ Man kan blandt andet risikere at miste sin sociale autoritet, sin ”værdighed”, hvis tilhørerne oplever, at man svigter eller skuffer, påpeger Goodwin.⁴⁰ Man kan selvsagt også ’risikere’ at ændre mening og få sin opfattelse af verden udfordret ved at formulere sine tanker til et bestemt publikum, hvis forestillede og faktiske reaktioner man må forholde sig til, når man forbereder sig og i praksis ytrer sig.

Tilsvarende kan man naturligvis tale om den risiko, som man udsætter sig for i rollen som auditor ved at rette opmærksomheden mod nogen og lytte: man gør sig åben for påvirkning fra mennesker, hvis selvbestemmelsesret og handlekraft betyder, at vi ikke har kontrol over, hvad de gør over for os. Også her kan man risikere fx sin sociale værdighed gennem måden man tiltales, omtales og konstitueres i en andens ytringer, og man kan risikere at ændre mening og få sin opfattelse af verden påvirket ved at lytte og gøre sig åben for en anden – én, der i princippet kan forsimple, fordreje, lyve og vildlede os. Den sårbarhed over for hinanden, som retorik

38 Ordet mandat kommer af det latinske *mandare* som både kan betyde overdrage og betro – at lægge noget i nogens hænder. I artiklen ”Speaking on Behalf of Others: Rhetorical Agency and Epideictic Functions in Official Apologies” fra 2008 beskriver Lisa S. Villadsen også retorisk agency som et *mandat*, som er nødvendigt i den officielle undskyldning som genre, fordi taleren skal anerkende skyld og udvise fortrydelse *på vegne af* en kollektiv enhed. Mandat forstås altså med reference til en fuldmagt til at handle på vegne af andre hos Villadsen, mens jeg bruger ordet om en betroelse af magt og indflydelse.

39 Jean Goodwin. ”Small Rhetorical Citizenship for a Big World”, (gæsteforelæsnings v/ Københavns Universitet, 6/6 2008)

40 Jean Goodwin. ”Cicero’s Authority”. *Philosophy and Rhetoric* 34, 1 (2001), 52.

involverer, er, hvad der til alle tider har bekymret os ved retorikken, mener Richard Marback.⁴¹

Det kræver således tillid at give andre mulighed for at påvirke os retorisk både i rollen som retor og som auditor. Retorisk agency involverer et socialt og situationelt tilkendt mandat til at handle symbolsk – et mandat, som tilskrives i tillid. Når vi accepterer den retoriske kontakt og udsætter os selv for retorikudførelsens kinetiske energi, betror vi den anden en mulighed for at påvirke os. Det sker på et kognitivt og emotionelt bestemt grundlag af tillid til, at den anden ikke vil *misbruge* den mulighed og skade os. Det retoriske møde er således også altid en situation, hvor vi står med afgørelsen, ”om vi vil bruge magten over den anden til hans bedste eller til vort eget bedste”.⁴² Det er et etisk grundspørgsmål i retorikken: Hvordan vælger vi at bruge det mandat til at påvirke, som tilskrives i tillid, når andre lytter eller taler til os?

Tillid til andre, selvet og samfundets institutioner

Retorisk agency forudsætter altså en vis tillid mellem parterne i den retoriske situation, men mere end det. At gøre os sårbare over for hinandens handlekraft i en retorisk situation, fordrer også *tillid til selvet*. *Tillid til selvet* er den tillid, vi grundlæggende nærer til vores egen evne til at træffe beslutninger og foretage vurderinger, og betragtes i socialpsykologien desuden som væsentlig for, hvordan man er disponeret i forhold til at fatte tillid til andre. Der er tale om en generaliseret tillid, som dog kan udmønte sig forskelligt alt efter konteksten: ”Like interpersonal trust, self-trust exists in degrees and may be relativized to various contexts”.⁴³ Cheryl Geisler omtaler i en af sine artikler om retorisk *agency* det problem, at mange studerende, der begynder på retorikkurser, ikke tror på, at de har noget at byde på som retorer, ingen værdifulde idéer og ingen evner til at tiltrække et publikums opmærksomhed. Det er således på ingen måde en selvfølge, at mennesker overhovedet er rede til at forsøge at lægge billet ind på rollen som retorisk agent. Geisler betegner denne problematik som ”an issue of engagement”.⁴⁴ Retorisk engagement fordrer tillid til selvet og herunder ens egne produktive og receptive kompetencer i retoriske situationer. Man må have tillid til, at man i situationen evner at tale konstruktivt eller lytte forstandigt, og at man derigennem måske endda kan gøre en forskel.

Den tillid, vi derudover nærer til den anden part i situationen er oftest et spørgsmål om *personligt rettet tillid* og *social tillid*. *Personligt rettet tillid* er som nævnt den tillid, vi nærer til mennesker, som vi har et personligt forhold til og kender godt. Det er fx familie, venner, kollegaer og naboer. *Social tillid* er den, vi generelt nærer til andre i vores samfund, som vi ikke kender indgående eller personligt. Det er fx mennesker, vi møder på gaden eller lægen på sygehuset, men kan også være kollek-

41 Richard Marback. ”A Meditation on Vulnerability in Rhetoric”, *Rhetoric Review* 29, 1 (2010).

42 K. E. Løgstrup. *Den etiske fordring*, 2.udg. (København: Gyldendal, 1991), 66.

43 Trudy Govier. *Dilemmas of Trust*, 92.

44 Cheryl Geisler. ”Teaching the Post-Modern Rhetor. Continuing the Conversation on Rhetorical Agency”, *RSQ* 35, 4 (2005), 111.

tive enheder som fx en virksomhed eller en bestemt samfundsgruppe.⁴⁵ Vi må have tillid til, at de øvrige parter i den retoriske situation, uanset om vi har et personligt kendskab til dem i forvejen eller ej, grundlæggende set har gode hensigter og ikke vil skade os. Som sagt risikerer vi altid noget, når vi taler eller lytter – vi risikerer at ændre syn på noget, at blive påvirket af den part, vi interagerer med. Langt værre risici løber man selvsagt fx i totalitære samfund, hvor konsekvenserne af at tale eller lytte kan være frihedsberøvelse, trusler eller vold. I det gamle DDR, hvor enhver kunne vise sig at være stikker for sikkerhedstjenesten Stasi, begrænsede borgerne sig retorisk. Selv inden for kredsen af venner og bekendte anså mange det for farligt at udtrykke deres meninger og følelser og sige noget, som på en eller anden måde ville kunne bruges imod dem. Tilliden til andre mennesker og til samfundets institutioner var så begrænset og risikoen for at tale blev – af gode grunde – betragtet som så stor, at den politiske debat selv i private sammenhænge næsten blev bragt til stilhed. Disse forhold peger også på, hvor vanskeligt det er at mobilisere retorisk handlekraft i form af modstand i et samfund, hvor man generelt ikke stoler hverken på andre mennesker eller på samfundets institutioner. At tale og lytte bliver her et spørgsmål om, hvilken risiko for repressalier den enkelte er villig til at løbe, når konsekvensen meget vel kan være fængsling, tortur, endog døden. At ytre sig åbent, især offentligt, kræver som udgangspunkt tillid både til de medborgere og institutioner, man henvender sig til; en tillid til, at det man siger, ikke bliver brugt imod én, og at ens publikum grundlæggende set er villige til at prøve at forstå én og ikke bevidst vil misfortolke det, man siger. *Tillid til samfundets institutioner og systemer* spiller således også en rolle for, hvor villige vi er til at involvere os i retorisk interaktion i offentlige fora. Det drejer sig ikke mindst om tillid til fx det politiske system og retssystemet, som er institutioner, der er med til at understøtte den forventede adfærd hos de øvrige parter, blandt andet ved at kunne sanktionere, hvis noget skulle gå galt. Generel tillid til vores medborgere og tilliden til institutioner er netop nært forbundet, idet tillid til vores medborgere blandt andet hviler på oplevelsen af, at vi deler et institutionelt rum. Vi stoler på andre, selv om vi ikke kender dem, når vi regner med, at de følger de regler, normer og værdier, som vores fælles institutioner bygger på.^{46 47}

Hvordan er vi positioneret til at nære tillid eller mistillid?

Tillid er vel at mærke ikke noget, vi uden videre selvstændigt, rationelt og bevidst kan vælge og kontrollere, om vi nærer til andre eller ej. Som nævnt kan tillid siges

45 Govier (1997) betragter tilliden til organisationer og deres repræsentanter som en under-type af social tillid.

46 Claus Offe. "How Can We Trust Our Fellow Citizens", 71

47 Når Luhmann taler om systemtillid, omfatter han også tilliden til givne institutioner og systemers måde at fungere som fx det videnskabelige eller økonomiske system. Systemer som disse har som nævnt stor betydning for den generelle tillid, vi nærer til andre mennesker, som vi omgås med positive sociale forventninger mere eller mindre på basis af disse systemers pålidelighed.

at have en kognitiv, en emotionel og en adfærdsmæssig dimension, og selvom vi godt af forskellige årsager kan vælge at *opføre os som om*, vi nærer tillid til en anden og dermed kan foregive tillid i den adfærdsmæssige dimension, kan vi ikke uden videre manipulere med os selv, hvad angår den rationelle vurdering af belæg og det følelsesmæssige bånd i den pågældende sociale relation, som ligger til grund for den tillid, vi oplever. Den tillid, som vi vurderer begrundet og føler i en situation, vil altid være et produkt af mange strukturelle og situationelle faktorer, herunder hvordan vi er psykologisk disponerede, hvilke sociale erfaringer og kulturelle normer vi bringer med os fra vores position i samfundet, og hvordan vi oplever, fortolker og vurderer de øvrige personer og den fysiske, psykiske og institutionelle situation, som vi befinder os i. Vores oplevelse af andre mennesker, organisationer og samfundsgrupper er præget også af de offentlige diskurser og deres fremstilling af virkeligheden. Alt fra nyhedsdækning til blogindlæg kan være med til at farve den almindelige opfattelse af, hvilke risici vi løber i mødet med andre i vores samfund, og hvem vi kan stole på.⁴⁸

Den teoretiske eksplicitering af, at agency tilskrives i *tillid*, betoner således, at den indbyrdes tilskrivning af agency, som er en forudsætning for retorisk handlekraft, ikke er noget, som vi foretager os som fuldt bevidste, autonome og rationelle agenter. Retorisk handlekraft tilskrives i tillid af subjekter under indflydelse af en lang række individuelle, situationelle og strukturelle forhold, herunder ”sprogets genfærd og andre gespenster”, som betinger mulighederne for gensidig tillid og dermed for retorisk agency. En eksplicitering af forholdet mellem tillid og retorisk handlekraft bidrager dermed til udviklingen af dialektiske opfattelser af retorisk handlekraft.

Retorisk handlekraft i tillidskriser

Retorisk handlekraft tilskrives altså i tillid. Men de fleste tænker nok sjældent over det i lande som Danmark, Norge eller Sverige med en høj grad dels af social lighed, dels af social og institutionel tillid. Tillid er en størrelse, som vi ofte først bliver opmærksomme på, når der svigtes, eller når den helt mangler – for eksempel i tillidskriser, hvor der opstår alvorlig tvivl om grundlaget for tillid mellem to eller flere parter. Her bliver betydningen af tillid pludselig mere tydelig.⁴⁹ Vi får sværere ved at tale og forstå hinanden, fordi vi holder igen og beskytter os selv, når vi taler (hvis vi

48 Elisabeth Hoff-Clausen. ”Pas på sproget: Tillid og tale i nye offentlige rum”, i: *Tillid fra vikerne til den virtuelle verden: teorier og case studier*. Red. Svendsen & Hegedahl (Odense: Syddansk Universitetsforlag, under udgivelse).

49 Ofte, men ikke altid skyldes tillidskriser uventede, konkrete hændelser eller begivenheder, som den ene af parterne dadler den anden for, og som kan fortolkes som et tillidssvigt: et svigt af positive sociale forventninger om god og passende adfærd i bestemte situationer. En tillidskrise forstår jeg som en situation eller en proces, hvor der inden for et interessefællesskab er opstået alvorlig tvivl om grundlaget for tillid mellem to eller flere parter. Under krisen kan tilliden i bedste fald blive genoprettet ved, at der genskabes betingelser for velbegrunder tillid, eller tilliden kan blive svækket betydeligt og i værste fald vende sig til effektivt mistillid.

overhovedet taler). Og vi får tendens til at mistro hinandens ord og motiver, når vi lytter (hvis vi overhovedet lytter).

Er der først tale om effektiv mistillid, kan der måske slet ikke finde nogen kommunikation sted. Vi er ikke længere villige til at give den anden det sociale mandat til at handle retorisk ved hverken at tale eller at lytte. Det ser vi, hvad lytningen angår, illustreret i Æsops berømte fabel om drengen, der råber ”Ulven kommer”. Efter at landsbyboerne i fabeln flere gange kommer farende og erfarer, at der ingen ulv er, overskrides tærsklen til effektiv mistillid, og ingen af dem er længere villige til at lytte, endsige reagere på drengens råb. I nogle genfortællinger spiser ulven ikke kun hele fåreflokken, men til sidst også drengen. Det er en resolut beskrivelse af, at drengen forsvinder ud af fællesskabet og bliver til ingen, da han mister de andres tillid. Med tabet af tillid mister han også sin mulighed for at agere ved hjælp af sproget: ingen vil tilskrive ham handlemuligheder.

I tillidskriser er tærsklen til effektiv mistillid endnu ikke overskredet. Men også tvivl og spirende mistillid har stor betydning for, hvordan kommunikation udspiller sig, ikke mindst med hensyn til hvilken mening der kan skabes i interaktionen, og hvilke muligheder der er for at udføre vellykkede sproghandlinger. Som det fremhæves i socialkonstruktivistiske tilgange til kommunikation, sker skabelsen af mening i den sociale interaktion. Ytringer eller tekster i sig selv har ikke en fast mening, men tilskrives betydninger og gives mening, når de høres, læses, opfattes af andre. De andres respons har den, der ytrer sig, vel at mærke forsøgt at forestille sig og foregribe i sin måde at ytre sig. I denne sociale skabelse af mening indvirker tillid mellem parterne: ”Whether and how we distrust, or trust, profoundly affects the meaning we construct”, understreger Govier.⁵⁰ Tillid har stor betydning for, dels hvad vi vælger at sige, og hvordan vi udtrykker det, når vi henvender os til andre, og hvad vi oplever og udleder, når andre taler til os.

Svigtende tillid påvirker, hvad vi siger

Nærer vi tillid til vores publikum – og til os selv og til institutionerne, der rammesætter retorikken, kan vi udtrykke os åbent, klart og inventivt med sigte på vores publikums forståelse og tilslutning til sagen. Er vi derimod i tvivl om grundlaget for tillid, har vi tendens til at prøve at gardere os mod alle de tænkelige former for bevidste misforståelser, lammende kritik, decideret misbrug af det sagte og livstruende repressalier. Som Walter J. Ong gør det klart, er kommunikation grundlæggende set dialogisk og involverer i sit udgangspunkt forestillinger om respons fra den, man vil kommunikere med: ”Human communication is never one-way. Always, it not only calls for response but is shaped in its very form and content by anticipated response”.⁵¹ Vi medtænker et publikum og deres respons, når vi udfor-

50 Trudy Govier. *Taking Wrongs Seriously. Acknowledgement, Reconciliation, and the Politics of Sustainable Peace*. (Amherst, NY: Humanity Books, 2006), 19.

51 Walther J. Ong. *Orality and Literacy. Technologizing the Word*. (London & New York: Routledge, 1982), 176.

mer retorik, helt fra *inventio* til *actio*, og er vores tillid til hinanden svigtende, påvirker det indhold, disposition, stil og fremførelse. Som forsøg, der er gennemført i arbejdsgrupper viser, spiller vores tillid til hinanden også ind på vores kreativitet og evne til innovation.⁵² Har vi ikke tillid til den anden part, udtrykker vi os altså mindre frit, åbent og kreativt og mere fokuseret på at beskytte os selv over for den andens mulige respons og eventuelle misbrug af det, vi siger.⁵³ Det gælder også, hvis vi fornemmer, at den anden part ikke møder os med tillid. Som Luhmann betoner, er vi tilbøjelige til at spejle den indstilling, vi selv mødes med, og fornemmer vi, at en anden mistror os, møder vi denne indstilling først med ”overbærenhed, men så efterhånden med forsigtighed og endelig ved selv at vise mistillid” – hvis vi overhovedet fortsætter relationen. Når vi mødes af andre med mistillid, kan vi ligefrem mene os ”aflastet fra moralske bindinger og fri til at handle efter egne interesser”, mener Luhmann, og vi kan opleve behov for at hævne os for den manglende tillid fra den anden.⁵⁴ At blive mødt med mistillid – det vil sige ikke regnet for at handle moralsk, kan altså ligefrem føre til, at vi føler os løst fra en etisk forpligtigelse over for denne anden part.

Svigtende tillid påvirker, hvad vi hører

Hvordan vi som auditorer opfatter den fremsatte ytring – hvilken respons vi giver, er tilsvarende påvirket af, hvilken tillid vi nærer til den, der ytrer sig, og hvilken tillid vi oplever selv at blive vist. Som både Govier og Luhmann påpeger, fører tillid såvel som manglende tillid til selektive fortolkninger af andres adfærd i ord og handlinger. Har vi tillid til andre, til os selv og til vores fælles institutioner, hører vi oftest det bedste i det, de andre siger, og lader tvivlen komme dem til gode. Nærer vi mistillid på forskellige punkter, forstår vi deres ord helt anderledes, fokuserer på det negative og tænker gerne det værste i tvivlstilfælde.⁵⁵ Som Luhman beskriver det, leder vi ubevidst efter belæg for den formodning om troværdighed eller utroværdighed, vi har på forhånd:

Genstande og begivenheder, som synes at have symptomatisk værdi, vinder en særlig relevans og behersker udlægningen af andre omstændigheder. De lænker opmærksomheden fast. De bliver til ’grunde’ og til ’beviser’ for, at tillid eller mistillid er retfærdiggjort.⁵⁶

Såvel tillid som mistillid kan på den måde være selvforstærkende i kommunikative processer, og kommunikation i situationer med lav tillid og elementer af mistillid er virkelig op ad bakke.

52 Trudy Govier. *Social Trust and Human Communities*, 35.

53 Mens en vis foregribelse af negativ respons naturligvis er på sin plads i retorik generelt, bør det ikke tage over og blive dominerende.

54 Niklas Luhmann. *Tillid – en social mekanisme til reduktion af kompleksitet*, 130.

55 Det er en erkendelse, der i den retoriske tradition kan siges at være til dels indeholdt i ethos-begrebet.

56 Ibid, 131.

Retorens selvbeskyttende måde at ytre sig og auditorens selektive fortolkning gør det følgelig også vanskeligere at gennemføre vellykkede sproghandlinger i tillidskriser. I John Searles vellykkethedskriterier for (betingelser for tilfredsstillende) sproghandlinger finder vi som bekendt et kriterium om oprigtighed (*sincerity*), der pointerer, at en sproghandling ikke er vellykket – altså ikke har virkning (*force*), hvis taleren ikke er i den psykologiske tilstand, som sproghandlingen udtrykker.⁵⁷ Så er der tale om *misbrug* af talehandlingen.⁵⁸ I tillidskriser kan man sige, at uanset om taleren reelt er oprigtig eller ej, så betyder modtagerens tvivl om grundlaget for tillid, at denne tolker talerens ytringer selektivt med vægt på det negative. Dermed fokuseres der let på de mulige tegn på uoprigtighed, som den vagtsomme retors adfærd i ord og handlinger måtte afgive. Det højner risikoen betydeligt for, at talehandlingen ikke bliver vellykket – at ordene ikke får kraft til at virke. Svigtende tillid tager en del af kraften ud af ordene, punkterer på sin vis evnen til at udvirke sproghandlinger, fordi der ikke længere er en velvillig anden part, der kan forventes at lytte og forsøge at forstå og agere på det, der siges. Der er ikke en anden part, som uden videre vil eller kan tilskrive handleevne. Det skaber modstand for retorikudførelsens kinetiske energi i situationen. Den retoriske agency svækkes. Hvor alvorlig en svækkelse der er tale om i en konkret situation under en tillidskrise, afhænger af krisens særlige karakter, omfang og intensitet og vil desuden variere undervejs i krisens forløb.

Tillid og retorik – et nært forbundet par

Tillid fremstår som et begreb, som retorikforskningen kan have gavn af at se nærmere på, ikke mindst i relation til krisekommunikation og i relation til teoriudvikling om retorisk agency. At tale og at lytte er at betro andre vores overvejelser og vores opmærksomhed. Med disse betroelser gør vi os sårbare – vi tilskriver den anden handleevne, vi giver den anden part mandat til at påvirke os. Det sker i tillid til dem, vi har med at gøre, til os selv og til samfundets institutioner. Og denne tillid hviler i vid udstrækning på vores sociale erfaringer. Opmærksomhed på, hvordan tillid og retorik hænger sammen, kan dermed bidrage til udviklingen af en dialektisk opfattelse af retorisk handlekraft. Retorisk handlekraft tilskrives i tillid, som ikke tilkommer alle ligeligt, men som vi *qua* de omstændigheder, vi lever og er vokset op under, udvikler i større eller mindre grad til vores medborgere, til os selv og til samfundets institutioner og systemer. Disse tillidsformer påvirker vores tilbøjelighed til at ytre os offentligt, og de påvirker den generelle tilbøjelighed i offentligheden til at lytte til bestemte andre i samfundet. Samtidig påvirker kvaliteten af tillid i og mellem os, hvad der siges, og hvad der høres i retoriske situationer.

Vores sociale erfaringer med andre mennesker, organisationer og samfundsgrup-

57 John R. Searle og Daniel Vanderveken. *Foundations of Illocutionary Logic*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 18-19.

58 J. L. Austin. *Ord der virker*. Oversat af John E. Andersen og Anders Bredsdorff. (København: Gyldendal, 1997), 45-48.

per er imidlertid ikke kun præget af vores baggrund og livsvilkår, men også af den offentlige retorik, der omgiver os, og dens fremstilling af virkeligheden. Den offentlige retorik – og som nævnt retorisk deltagelse i samfundet – kan altså være med til at skabe og vedligeholde tillid i samfundet. Tillid er, som Fafner påpeger, på én gang et resultat af og en forudsætning for retorisk aktivitet.

Litteratur

- Bok, Sissela. *Lying. Moral choice in public and private life*. Hassocks: Harvester Press, 1978.
- Fafner, Jørgen. "Retorikkens brændpunkt". *Rhetorica Scandinavica* 2 (1997): 7-19. Oprindeligt udgivet i *Vad är retorik?* Red. Berge. Stockholms Universitet, 1988.
- Fukuyama, Francis. *Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. London: Hamish Hamilton, 2005.
- Geisler, Cheryl. "Teaching the Post-Modern Rhetor. Continuing the Conversation on Rhetorical Agency". *RSQ* 35, 4 (2005): 107-113
- Goodwin, Jean. "Small Rhetorical Citizenship for a Big World". Forelæsning holdt ved seminar om retorisk medborgerskab, 6/6 2008, Københavns Universitet, Danmark.
- Goodwin, Jean. "Cicero's Authority". *Philosophy and Rhetoric* 34, 1 (2001): 38-60
- Govier, Trudy. *Social Trust and Human Communities*. Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press, 1997.
- Govier, Trudy. *Dilemmas of Trust*. Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press, 1998.
- Govier, Trudy. *Taking Wrongs Seriously. Acknowledgement, Reconciliation, and the Politics of Sustainable Peace*. Amherst, NY: Humanity Books, 2006.
- Gunn, Joshua og Dana L. Cloud. "Agentic Orientation as Magical Voluntarism". *Communication Theory* 20 (2010): 50-78
- Hauser, Gerard A. og Chantal Benoit-Barne. "Reflections on Rhetoric, Deliberative Democracy, Civil Society, and Trust". *Rhetoric & Public Affairs* 5, 2 (2002): 261-275
- Hoff-Clausen, Elisabeth, Christine Isager og Lisa S. Villadsen. "Retorisk agency – hvad skaber retorikken?". *Rhetorica Scandinavica* 33 (2005): 56-65
- Hoff-Clausen, Elisabeth. "Pas på sproget: Tillid og tale i nye offentlige rum". I: *Tillid fra vikinjerne til den virtuelle verden: Teorier og case studier*. Red. Svendsen & Hegedahl. Odense: Syddansk Universitetsforlag, under udgivelse.
- Inglehart, Ronald. "Trust, Well-Being and Democracy". I: *Democracy and trust*. Red. Warren, 88-120. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1999.
- Lewis, J. David og Andrew Weigert. "Trust as a Social Reality". I: *Social Forces*, 63 (1985): 967-985
- Luhmann, Niklas. *Tillid – en mekanisme til reduktion af social kompleksitet*. Oversat af Nils Mortensen. København: Hans Reitzels Forlag, 1999.
- Lundberg, Christian og Joshua Gunn. "Ouija Board, Are There Any Communications? Agency, Ontotheology, and the Death of the Humanist Subject, or, Continuing the ARS Conversation". *RSQ* 35, 4 (2005): 83-106
- Løgstrup, K. E. *Den etiske fordring* (1956), 2. udgave. København: Gyldendal, 1991.
- Marback, Richard. "A Meditation on Vulnerability in Rhetoric". *Rhetoric Review* 29, 1 (2010): 1-13

- Miller, Carolyn R. "What Can Automation Tell Us about Agency?", *RSQ* 37, 2 (2007): 137-157
- Offe, Claus. "How Can We Trust Our Fellow Citizens?". I: *Democracy and Trust*. Red. Warren, 42-87. Cambridge: Cambridge University Press, (1999).
- Putnam, Robert D. *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster Paperbacks, 2000.
- Svendsen, Gert T. og Gunnar L. H. Svendsen. *Social kapital. En introduktion*. København: Hans Reitzels Forlag, 2006.
- Villadsen, Lisa S. "Speaking on Behalf of Others: Rhetorical Agency and Epideictic Functions in Official Apologies", *RSQ* 38, 1 (2008): 25-45